

KARİR ZAZA-TÜRK HALK İNANÇLARI

Yaşar Kalafat*

Karir Zaza-Turk Folk Belief

“Başka sanat bilmeyiz karşımızda dururken
Yazılmamış bir destan gibi Anadolumuz.
Arkadaş! Biz bu yolda türküler tuttururken
Sana uğurlar olsun ayrılıyor yolumuz.”

Faruk Nafiz Çamlıbel

ÖZ

Çalışmada Bingöl-Karir bölgesinde yaşayan anadili Zazaca, Kürtçe ve Türkçe olan; Hanefi, Şafi ve Alevi inançlı Müslüman halkın halk inançları karşılaştırmalar yapılarak tanıtılmaktadır. Bingöl kapsamında yapılan bu karşılaştırma Türk kültür coğrafyasının farklı bölgelerinde yaşayan Türk kültürlü halkların inanç kültürü ile de yapılmıştır. Yazıda Pir kültü öncelikli yapılan incelemede, türbeler etrafında oluşan inançlar ele alınmış, toplumun sosyal sorunlarının çözümünde ulu zatların fonksiyonlarına yer vermeye çalışılmıştır.

Hayatın geçiş dönemleri ile inançlarda doğum evlilik ve ölüm dönemleri ile ilgili inançlar adet ve ananeler kapsamında incelenmiştir. Edinilen bulgularda varsa mitolojik veriler onların Türk mitolojisindeki yerlerine işaret edilmiştir. Bu münasebetle su, toprak, dağ, ağaç kültleri de ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Karir, Mürşit, Muharrem, Çift başlı Ak kartal, Kara Masur Ocağı

ABSTRACT

The study was conducted in the Bingöl-Karir region with native speakers Zazaca, Kurdish and Turkish; Hanefi, Shafi and Alevi are introduced by comparing the beliefs of the Muslim people. This comparison made within the scope of Bingöl has also been made with the culture of beliefs of Turkish cultured people living in different regions of Turkish cultural geography.

* Dr., yasarkalafat@gmail.com

In the article, Pir Külfü's primary research focuses on the beliefs around the species and tried to include the functions of the great people in the solution of the social problems of the society.

The beliefs about the transition periods of life and beliefs about birth marriage and death periods have been examined within the context of menstruation and parenthood. If the findings are obtained, mythological data are pointed to their place in Turkish mythology. In this connection, water, soil, mountain, tree cults have been tried to be handled. Keywords: Karir, Mursit (head of a dervish order), Muharrem, Double headed White eagle, Kara Mansur home

...

Giriş

Bu yazımızda 10-11 Haziran 2006 tarihleri arasında Bingöl'de yapılan 1. Bingöl Sempozyumu münasebeti ile gittiğimiz Bingöl'de anadili Zazaca olan halktan derlenilmiş yeni bulgularla ikmal edilmiştir. Bu seyahatte; Zaza ve Kırmançlardan Sünni Hanefi ve Şafii, Alevi inançlı Müslüman kesimden kimselerle görüşmek imkânı bulunmuştur. Halkı büyük çoğunluğu ile Alevi inançlı ve Zaza anadilli Karir; eski isimleri Şirvan, Neargon, Darabi gibi olan 8-10 köy ve mezradan meydana gelmiştir. Karir bölgesinin çok ihmal edilmişliğini, garipliğini anlatabilmek için "Karir Allahlıkların, Allah'a yakın olanların yöresidir" gibi ifadeler kullanılır. Bingöl'ün Adaklı'sına bağlı olan bu bölge, Bingöl'ün kuzey bölgesindedir. Aktarmaya çalışacağımız bilgiler ağırlıklı olarak bu bölgeden olmakla birlikte, Bingöl'ün diğer kesimleri ve bu arada genel Bingöl halk kültürü ile ilgili karşılaştırmalar da yapacağız.

Karir'de Dersim Zazacası kullanılmaktadır. Her ne kadar Kürt kültürel kimliğinin oluşturulmasında teorik gayret gösteren bazı araştırmacılar, Zazaca ve Kırmançca'nın Kürtçenin iki ayrı lehçesi ve Dersim Zazacası ile Zazaki ve Dımılı'nın Zazacanın farklı ağızları olduğunu iddia ediyor olsalar da, bir şekilde fikrini öğrenme imkanı bulduğumuz birçok Zaza aydını, Zazaca ile Kırmançcanın farklı cümle yapısı ve kelime hazinesi olduğunu, her Zazaca bilen Kırmanççayı veya her Kırmançca bilen de Zazacayı anlayamadığını bu arada Zaza ağız farklılıkları gerçeğinin ve birbirlerini anlayamayan Zaza kesimlerin de bulunduğunu ifade etmektedirler. Bizim muradımız dilci değilken, ayrıntılı dil bilgisi vermek değildir. Yerel dillerin dağılımına dair mevcut olan görüş ayrılıklarında herhangi birinin yanında veya karşısında olmak da değildir. Bizim için bu yaklaşım tarzlarını hepsi saygındır. Bu kısa açıklamayı halk inançlarına dair bilgi vereceğim halkın, varsa bir tasnifi onu yapabileme adına yaptık. Uygulanagelen resmî kültür politikalarının bilhassa ulus devlet boyutunun bu derece eleştirildiği ve bizim de yer yer ve bilhassa bazı bakımlardan teorisi ve uygulamasına katılmadığımız bir projeyi, çok gerçekçi imiş gibi savunmak mümkün değildir.

Metin

"Bingöl Alevi Zazalarının yaşadıkları bölge Karir bölgesidir." diyordu. Konuyla ilgili bu ilk bilgileri 40 yaşlarındaki Abidin Beyden aldık. Verdiği bilgilerde; "Bingöl Alevi Zazalarının Tunceli Zazalarının dilini anlamadıklarını söylüyordu. Bingöl'ün Alevi ve Şafii Zazası birbirlerini anlar, aynı dili konuşurlar. *Heser Baba, Şeker Baba, Kara Baba, Şehidi Desti / Kara*

Şehit, Karer Baba Alevi Zaza halkın ziyaret yerleridirler. Bunların hepsine halkımız giderler. Bunların mekânından getirilen *taş* ve *ağaç* parçaları teberrüktür. Bunlar *Cuma akşamları* eve getirilirler ve bunların buldukları yerlerde sabaha kadar *ıyık* yakılır. Bu teberrükler özel bir torbanın içerisinde evde bir köşede bulundurulurlar. Burası evin güneye bakan yönüdür. Bunların ışıklandırılmaları mum yakılarak veya elektrik ışığı ile yapılır. Hasta olan kimsenin başucuna şifa olması için asılırlar, bunların sularının içirildiği de olur”. Bunları dinlerken Hakasya’da çadırın güneydoğuya bakan üst köşesine asılan, kötülükleri defeden, iyilikleri celbeden resimlediğimiz farklı isimlerle anılan tılsımları hatırladım¹.

Abidin’i dinlemeğe devam ediyoruz; “Biz Alevi Zazalar *Güneş* doğunca Şeker Baba ve Gündüz Baba gibi Babalara döneriz. Bizde güneşin ışığı Muhammed’in nuru olarak kabul edilir. Biz dua ederken, “On İki İmam yardımcın olsun”, ‘Hazreti Hızır yardımcın olsun’; bu arada ‘Şeker Baba yardımcın olsun’, ‘Şeker Baba sana siper olsun’ da deriz. Tabi evvela yardımı Allah’tan isteriz. Dualarımızda “Biz Şeker Baba sana yalvarıyoruz sen de Allah’a yalvar” deriz. Birisine bize fenalık yaptığı için kargış yapacak olsak, “Ya Allah, Ya *Karir Baba* sen bunun cezasını ver” denir ki, ilkin Allah’ın ismi anılır. Başka bir ifade ile Allah’tan ve Babalardan aynı anda istenilir, istekte bulunulur. Yemin ve dualarımızda *Ehli Beyt* çok önemlidir. *Muharrem* ayında 12 artı 1 gün oruç tutarız. *Fatma Ana* için 1 gün oruç tutarız.²

Babası ölen Alevi inançlı Zaza, babasının o yılki *oruç borcu* için oruç tutarak öder. Babasının kurban borcu var ise, kendi kurbanını keserken babasının ismini de anar. Alevi inançlı Müslüman Zazalarda sofa duaları Gülbenler ve sair cem duaları Zazaca ve Türkçe okunurlar, dualardan sonra “âmin” anlamında “Allah Muhammed Ali niyazlar kabul ola” denir.³

Bingöl Alevi Zazalarında eşişe basılmaz, *eşikte* melaikelerin olduğuna inanılır, eşik besmele ile geçilir.⁴ Eşikle ilgili bu inanç Türk kültürlü halkların hangi mezhepten olur ise olsun genelinde vardır ve bize göre *ev iyesi* temelli bir inançtır.⁵

Bingöl Alevi inançlı Müslüman Zaza halkı yemin ederken, “Şeker Baba şahidim olsun bunu ben yapmadım”, veya “bunu ben yaptı isem Şeker Baba beni çarpsın” der. İnanca göre Şeker Baba Çanakkale Savaşı’na Çift Başlı Ak bir Kartal olarak katılmış Mehmetçiğin yanında düşmana karşı savaşmıştır⁶. *Çift Başlı Ak Kartal* motifinin halk inançlarımızda bu derece bariz yer almış olduğu başka bir tespit hatırlamıyoruz.⁷

¹ Yaşar Kalafat / Sinan Ogan “Abakan Sempozyumu ve Hakasya Seyahat Notları” *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Mart 2003 S. 195, s. 46-54

² Kaynak kişi; Abidin Öğretmen Bingöl Öğretmen Evinde görevli, Bingöllü 45-50 yaşlarında öğretmen.

³ Kaynak kişi; Abidin Öğretmen.

⁴ Kaynak kişi; Abidin Öğretmen.

⁵ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınları, 6. bs., Ankara 2010. s. 178

⁶ Kaynak kişi; Abidin Öğretmen.

⁷ Yaşar Kalafat, “Kazan ve Çevresi Ziyaret Yerleri Etrafında Gelişmiş Halk İnanmalarında Mitolojik İzler -Kartal.”, *I. Uluslar arası Ankara-Kazan ve Çevresi Halk Kültürü Sempozyumu ve Türk İslam Sanatları Karma Resim Sergisi*, (Kazan 06-07 Kasım 2012), Kazan Belediyesi, Ankara, 2013, s. 69-83.

Karir Bölgesi Alevi Zazalarında her Cuma akşamı Ceminde Türk Ordusuna, Atatürk'e, ana ve babaya dua edilir. Her güneş doğuşunda Alevi Zaza ana ve babasına da dua eder.⁸ Daha sonra diğer kaynakların verdikleri bilgiler münasebeti ile tekrar döneceğimiz şu tespitleri de yaptık; Alevi Zazalarda çift hanımla evlenen erkek ceme alınmaz, seyidin çocuğu muhakkak seyit çocuğu ile evlenir. Seyyid de olsa Alevi Zaza, Yola uymak durumundadır, aksi halde talipten eleştiri alır. Seyidin erkek çocukları gibi kız çocukları da seyittirler. Seyidin bir iki değil bütün çocukları seyittir. "Yılan yavrusu zehirsiz olmaz"⁹ tabiri vardır.

Hasan Bektaş Dede ile de kısa bir görüşme fırsatı bulduk. Bildirimizi dinledikten sonra görüşme talebi, bu samimi insandan geldi. Bildiri konumuz "Bitlis-Bingöl Yöresi Gönül Erleri ve Üryanlık"¹⁰tu. Hediye ettiğimiz kitaplarda ve yaptığımız açıklamalarda her zaman olduğu gibi kimliği ırk veya kavimle değil kültür ile izaha çalışıyorduk. Sohbetimiz üryanlıktan açılmıştı. Kendisi *Baba Mensurlu Ocağı*ndandı. Yaptığı açıklamada; "Dede talibin bulunduğu köylerin genellikle dilini konuşur. Mesela Baba Mensurlulardan Varto-Dağcılar, İçmeler, Doğanca, Kartaldere köylerinin dedeleri Zazaca konuşurlar. Kiği, Karir, Doluçay dedeleri Kırmançca konuşurlar. Sütlice dedeleri Zazaca konuşurlar. Hepsisi Hormekli olmalarına rağmen bir kısmı Kırmançca ve bir kısmı da Zazaca konuşurlar"¹⁰.

Hasan Bektaş Dede'ye Alevi tefekküründeki dünyanın kozmogoni ve kozmolojisi dair sohbet etmek istiyorum. "Dünyayı yoktan var eden Allah'tır" demekle yetiniyor. Hz. Ali, Âdem Alehisselamla birlikte vardı derken bulunduğumuz yer kalabalıklaşıyor. Devriyeye dair sohbet imkânı bulamıyoruz. Mezar mimarisinden söz açıyoruz, Koçlu-Koyunlu mezar geleneklerinin olmadığını öğreniyoruz. Aynı soruyu Solhan tarafının Şafii inançlı Zazalarına da sordum, onlarda da olmadığını öğrendim. Bu tarz mezar yapımı bölgede daha ziyade Tunceli Alevi inançlı Müslüman Zaza halkta vardı.

İlginç bir tespitimiz de Nevruz konusunda oldu. Solhan yöresi Alevi Zazaları Nevruz / Yenigün kutlamaları yapmamaktalar. Özellikle yaşlı kuşak bu inancın Ateşperestlere ait olduğunu söyleyip televizyon programlarından rahatsız olmaktadır. Solhan'da Hazarşah köyünde, Göl Mezrasında içinde yüzen adacıkları bulunduğu bir göle gittik. Burası hakikaten Hakkın harikası bir yer. Buradan dönerken, Alevi Zazalar ile Sünni inançlı Zazalar arasında yavaş yavaş evliliklerin başladığını öğreniyoruz.

Bu arada dede-talip ilişkilerine değiniyoruz. Hasan Bektaş Dede; dede talip ile evlenemez, evlenir ise, dede de olsa, düşkün olur. Alevi düşkünlük kurallarında gevşeme vardır. Eski disiplini bulamıyoruz. Zamanımızın şartları Dedeliği maalesef yozlaştırdı. Cemlerimize cemaat olarak inanç garibanları katılıyor¹¹. Alevi kesime ortak buyruğun getirip götürcekleri konusunda net bir açıklama yapmayan Hasan Bektaş Dede, Alevilik ile Sünnilik arasındaki farkları sıralayınca "Ben Sünni olmama rağmen Aleviden farkımı göremedim" diyorum. Ehli

⁸ Kaynak kişi; Abidin Öğretmen.

⁹ Kaynak kişi; Abidin Öğretmen.

¹⁰ Kaynak kişi; Hasan Bektaş Dede, Baba Mansur Ocağı dedelerinden, aydın, bilgili, yardımsever bir kimse.

¹¹ Kaynak kişi; Abidin Öğretmen.

Beyti ve Hz. Ali'yi sevme ve onları sevmeyenlere yüz çevirme konusunda ben neden geri kalmış olayım ki? Aleviliği, Bektaşilik ve Kızılbaşlıktan farklı gören Hasan Bektaş Dede, bunların Türkçe konuşarak Türk kültürünü yaydıkları kanaatindedir. Farklı bir kültür inşa etme gayreti burada da göze çarpıyor. Bu arayış içerisinde olanlar, belki de haklıdır. Türk millî kültürü bir ırka veya kavme mal edilmek istenilmiş ise, doğal olarak tepki toplamış da olabilir. Ona göre *Ali Ellahiler* Hz. Ali'yi Allah olarak kabul etmektedirler.

Alanımızla ilgili akademik çalışma yapan tek araştırmacı Lamia Levent idi. O, “Bingöl ve Çevresinde Ziyaret ve Ziyaret Yerleri” isimli yüksek lisans tezinde Bingöl merkez ilçe ve merkeze bağlı köylerde türbeler etrafında gelişmiş olan inançları incelemişti. Bu incelemede Şeyh Ahmet çift sürerken öküzünün yanına bir *ayı* koşabilmektedir. Anadolu’da aslana, geyiğe, yılana, duvara, kayaya hükmeden ulu zatlarla ilgili tespitler yapılmıştı. Lamia Levent’in yaptığı tespit ile alan zenginlik kazanmıştır. Şehit türbeleri ile ilgili olarak bizim yaptığımız bu bölgeden tespitler de zenginleştirilmiştir. *Şehit Asker*, ayrıca *Şehit Askerler*, *Zurab*, *Kırmızı Pınar Suyu*, *Sarung*, *Lem-i Şehit*, *Şeker Baba* ve diğerleri bunlardan bazılarıdır. Bingöl’ün Yamaç köyündeki iki şehitten birisi erkek diğeri ise kadındır¹².

Rüyaya girerek türbesinin yapılmasını istemek, onayı olmadan türbesinin yerinin değiştirilmesine tepki vermek, ziyaret yerinin suyundan ve toprağından çeşitli hacetler için istifade edilmesi, ulu zata ait asanın ve kavuğun hikmetinin olması, ulu zatların mezarlarının yüksek yerlere defnedilmesi, köye ve dağa ulu zatın isminin verilmesi, ulu mekânlara çaput bağlamak ve taş yapıştırmak, bu türden yerlerde sembolik beşikler yaparak bebek talebinde bulunmak, ulu makamların çok yakınlarına kadar at sırtında gidilmeyeceği, farklı zamanlarda farklı yerlerde görülebilme hikmetini gösterebilmek, hastaları cinlerden kurtarmak, Şeyh Alaaddin Korkutata örneğinde olduğu gibi geleceğe dair olayları tahmin edebilmek gibi hallerin Bingöl ulu zatlarında da olduğunu araştırmacı tespit edip çalışmasına almıştır.¹³ Geçmişin Anamaygıl¹⁴ olarak bilinen ve günümüzde de *Yeşil Sarıklılar* olarak tanımlanan, rahmete göçmüş olan ulu zatların günümüzde savaşan askerin yanında yer almış olduklarını Bingöl inançlarında da görmekteyiz. Bunlar bu çevrede “Yeşil-Beyaz Sarıklılar” olarak bilinmektedirler. Bu şekilde Rus istilasına karşı, İstiklal Savaşına, Kıbrıs Savaşına katılmış olan ulu kimselerin menkıbeleri anlatılmaktadır. *Kara Baba*, *Şeyh Süleyman Kurri* bunlardan bazılarıdır. *Sultan Kubeysi* örneğinde olduğu gibi bazılarının türbesinin etrafında *tavaf* edilmektedir. Keza *Sultan Kuteybi*'yi yedi defa ziyaret edip kurban kesenlerin Beyti ziyaret etmiş sevabı aldıklarına inanılır. Türbelerle ilgili yeni bir uygulama şekli olarak, Şeyh Mustafa örneğinde olduğu gibi, ziyaretçiler türbenin örtüsünden hacetleri için parça kesip alabilmektedirler.

Bingöl’ün Büyükbaş köyündeki *Kara Baba*, kendisine gelmesini istemediği ziyaretçiye uğultulu ve şiddetli *riizgâr* gibi eser; sonra büyük bir *yılan* gibi görünürmüş.¹⁵ Anadolu’nun

¹² Kaynak kişi. Lamia Levent, yüksek lisans yapmış araştırmacı, Bingöl Müftülüğünde görevli 35 yaşlarında Bingöllü bir hanım.

¹³ Kaynak kişi. Lamia Levent.

¹⁴ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*. s. 409

¹⁵ Kaynak kişi. Lamia Levent.

diğer bazı türbelerinde de ulu zat gelmesini istemediği şahsı ve gelinme şekli uygun şahsı farklı yöntemlerde uyarır. Uğultu ile kendini ifade etme şeklini bazı dağlarda da görebiliyoruz.

Şeyh Ahmet'in türbesine, bizi Abdurrahman Ensari şahsi arabası ile götürdü. Burası Bingöl'e birkaç kilometre mesafededir. Türbenin yakınında bir kısmı eski olan bir hayli mezar var. Bunlardan bir kadına ait olan mezardaki meşe ağacına geçmişte çaput bağlanmış; sonradan bu ağaç kesilmiş. Biz gidince kapalı olan türbe, Perşembe günleri açık oluyor ve adak adanıyormuş. Türbenin yanındaki odada hastalar birkaç saat yatıp şifa buluyorlar. Bu bölge şeyh Ahmet Deresi olarak biliniyor¹⁶.

Çalışmamızda en geniş bilgiyi Mustafa Kurban'dan aldık. Fevkalade meşgul olmasına rağmen, tevazu gösterip bize kadar gelip geç saatlere kadar yardımcı oldu. Kendisinin bu konudaki bilgisi ve yardımsever bir aydın olduğu çevrece de bilinmektedir. Görüşmemizde bilmediğimiz, teyidine ihtiyaç duyduğumuz veya kısmen bilgi sahibi olduğumuz birçok bilgi edindik. Mustafa Kurban Dede, Kureysen Ocağı'ndan Seyit Mahmudi Hayrani'nin neslindedir, onun torunudur. Seyit Mahmud Hayrani 43. nesilden Hz. Muhammed'in soyundan gelmektedir. Aleviliği tanımlarken, Muaviye yanlıları Sünni, Ali yanlıların Şii ve bu mücadeleye karışmayanların da Harici olduklarını söylüyor. Aleviliği ise, Şiiliğin bir kolu olarak niteliyor. Bektaşilik babadan geçmez, hak eden olur, Aleviler irşat için Hacı Bektaş'a giderler. Zikir-dua, Türkçe söylemler Türk kültürü Hacı Bektaş'tan gelir. Alevilikte dedenin talibin dilini bilmesi gerekince o dille hitap edebilme kuralı, dedelerde ve ocaklarda nesiller içerisinde ana dilin değişmesine yol açmıştır. Birinci kuşaktan ana dili Zazaca olan bir Ocak'ta ikinci nesilde anadili hem Zazaca ve hem de Kırmançca olan bir dil yapılanması gelişebilir. Üçüncü nesilde Zazacanın yerini tamamen Kırmançcaya bıraktığını görmek mümkündür. Bütün Alevi Zaza ocakları başlangıç ocağı olarak Ahmet Yesevi'yi bilirler. Alevi Zazalarda Dedenin oğlu, otomatikman Dede olurken, kız evlat ise, "Ana"dır. Dede ve Ana muhakkak Seyit ile evlenmek zorundadırlar. Bu kurala uymayan Dede ve Ana vasıflarını yitirirler. Bu arada Cemlerde verilen düşkünlükle ilgili cezalar veya dedelik kurumunun cezalarının geçerliliği, eskiye nazaran zayıflamaktadır. Eskiden Cemlerde saz kutsanır, öpülüp Dede'ye verilirdi. Şimdi saz düğünler dahil herkes tarafından her yerde çalınır olmuştur. Zekât Hakullah'dır. Rızalillah şahsın gönlünden kopan lokmasıdır. Alevilikte Dede de olursa talip ile evlenme olmaz. Nasturiler, Hz. Ali'nin Tanrının yeryüzündeki gölgesi olduğuna inanırlar. Hz. Ali'nin öteki âleme göçüşünde kendisinin deveye bindirilmesini ister, sonra tabuttakinin de deveyi çekenin de Hz. Ali olduğu görülür¹⁷.

Alevilerde peygamber haktır, Hz. Muhammed'in damadı olan Hz. Ali ile ilgili beyanları onun sevgilisi oluşundandır. Kur'an-ı Kerim haktır, ilaveler yapılmış olduğuna dair iddialar vardır. Caferi inançlı Müslümanların Kuranlarında bazı farklılıklar vardır. Bingöllü bir Aleviye göre, Hz. Ali Allah değildir, peygamber değildir, Peygamber ile eşdeğer değildir¹⁸.

Alevilerde Cuma akşamı kıblenin olduğu köşede mumum karşısında ailece dua edilir. Her akşam ile gün arasında Çıra Duası yapılır. Bingöl Alevilerinde dualar Türkçe

¹⁶ Kaynak kişi: Abdurrahman Ensari, Bingöllü, profesör.

¹⁷ Kaynak kişi: Mustafa Kurban Dede.

¹⁸ Kaynak kişi: Mustafa Kurban Dede.

yapılır. Dualarda; “Sen bizi pirsizle, yolsuza düşürme, Sen bizi darından, didarından Hz. Muhammed’in şefaatinde Hz. Ali’nin kantarından ayırmayasın.” denir. Alevilerde Cuma akşamları ölü hayrı verilir. Bu en son ölen kimsenin hayrıdır. Yoksul komşular öncelikli olmak üzere komşulara yemek ve ekmek verilir.¹⁹

Bingöl Alevilerinde bir işe başlanırken, mesela hasat yapılırken kurban kesilir ve “Yarabbi bunları sağlıklı yemeği nasip et” gibi dua edilir. Alevi talebini Allah’tan yapar, ulu zatların ziyaretlerinde dua edip istekte bulununca “Allah’ın veli kulusun, sen de dileğimizde vesile ol” denir. Her Alevi köyünün bir tepede, köyünde bir ziyareti vardır. Kışın gidilemeyeceği için köylerde de dede ziyaretleri bulunur. Bu mekânların ağaçları kesilmez, buralarda hayvan otlatılmaz, buralar dua etme mekânlarıdır.²⁰

Her Dede, her bölgede hizmet veremez; her istediği yere istediği gibi girip görev sürdürmez. Her Dedenin bir bölgesi vardır. Pir yılda bir defa talibini ziyaret eder. Bu ziyaretlerde dua yapılır, kurban kesilir, durum değerlendirilir. Mürşit dört yılda bir Piri değerlendirir. Bir Mürşit birkaç Piri denetler, Mürşidi de Hacı Bektaş Dergâhı denetler. Mürşidin suç türünden bir durumu var ise, Hacı Bektaş Dergâhına yansıtılır. Dergâhta; dört makam ve dört kapıdan geçmeyen bu göreve getirilmez. Pir ve Mürşidi Dergâh tayin eder. Ayrıca bölgesel dergâhlar da vardır.²¹

Alevilerde borçlu ile alacaklı arasında ihtilafa veya benzeri çözüm bekleyen ihtilaflara Cemde ilgililer karar verirler, suçlu bulunan suçlanır, yol düşkünü kabul edilir ve dışlanır.²²

Dede bir talibin mutfağına bakar, duasını yapar, talip fakir ise de, Dedenin Hakullahını verir. Dede talibin fakir olduğunu görür Hakullahını yani onun zekâtını alır, cebine koyar. Böylece talip vecibesini yerine getirmiş, Dede de kabul etmiş olur. Sonra Dede almış olduğu o parayı tekrar talibine geri verir.²³ Biz, Borçalı Türkleri arasında alınmış bu türden hayır para veya malların, alan şahışça kabul edildikten sonra, hayır sahibinin vermesi için muhtaç bir kimseye yönlendirildiğine şahit olmuştuk²⁴.

Bingöl’ün Alevi inançlı Zazalarında çift hanım almak düşkünlük sebebi olarak sayılır. Bu tür kimseler yol düşkünlüdürler. Hak yenmemesi çok önemsenir. Geçmişte köpeğini dövdüğü için düşkün hükmüne muhatap olan bir Aleviye, “*Aliyi Cengan*” diye bilinen ve hep bu olayı hatırlaması için bir kazan hediye edilir. Dedelerin söyleminde; “Size kimsenin malı helal değildir, hiç kimsenin namusu size helal değildir, size yapılmasını istemediğiniz bir muameleyi başkasına yapmayınız, yapamazsınız” felsefesi esas alınır²⁵.

Alevi Zaza evinde *geyik postunda* namaz kılmak ayrıcalıktır, itibarlı bir ibadettir. Avlanmak günah sayılır ve bütün canlıların yaşama hakkı vardır inancı hâkimdir. Balık

¹⁹ Kaynak kişi: Mustafa Kurban Dede.

²⁰ Kaynak kişi: Mustafa Kurban Dede.

²¹ Kaynak kişi: Mustafa Kurban Dede.

²² Kaynak kişi: Mustafa Kurban Dede.

²³ Kaynak kişi: Mustafa Kurban Dede.

²⁴ Yaşar Kalafat, *Güney Kafkasya / Sosyal Antropoloji Araştırmaları, (Kuzey Azerbaycan- Gürcistan Nahcivan Gezi Notları ve Türk Halk İnançları)* Ankara, 2000, s. 198-206

²⁵ Kaynak kişi: Mustafa Kurban Dede.

yenmez, Cuma akşamları balıkların göllerde toplanıp zikir yaptıkları inancı vardır. Dağ keçileri ve geyik türü boynuzlu hayvanların avlanması kesinlikle yasaktır. Bunların, Hz. Musa Peygamberin sürüsü oldukları inancı vardır. *Güvercin* ve *Turna* da itibarlıdır. Bunlarla ilgili efsaneler, anlatılar ve inançlar vardır. Ayı da itibarlı bir hayvandır; *Kurt* ve *Çakaldan* daha yakın bulunur. *Tavşanın* yenilmesi aybaşı oluşu itibariyle yasaklanmıştır²⁶.

Bingöl'ün Zaza Alevilerinde güneş ile aya, inanç itibariyle eşit mesafede durulur. Ateşe su dökülmez. Söndürüleceği zaman, toprakla kapatılır. Komşuya akşamdan sonra *ateş* verilecek ise hepsi verilmez, bir kısmı alkonulur, *akarsuya* tükürülmez, kirletilmez.²⁷

Bildiri sahiplerinden Muhittin Özdemir, “Şafiilik Arap ürünü sanılsa da daha ziyade Horasan Maverainnehr ürünüdür.” dedi. İskender Oymak, Bingöl'de misyonerlik faaliyetlerini anlatırken; “Misyoner, din adına insanlara hayırlı olması için misyonerlik yapmaz, zira öyle olsaydı faaliyetlerini ülkesindeki ateistlere yöneltirdi. Misyoner yöneldiği kimsenin menfaati için değil, kendi menfaati için bu faaliyeti yürütür. Din değiştirmede dinini değiştirmiş olanın değil, misyonerin kendi menfaati vardır.” demektedir.

Sempozyumda her bildiri sahibi için bir müzakereci belirlenmişti. Tartışmalarda, “Tarih boyunca din ile dinsizlik arasında savaş olmamıştır. Savaşlar gerçek din ile Allah'ın reddettiği din arasında olmuştur. İslam dini tek Tanrıdır. İslam'dan evvel de Allah'a inanılıyordu ancak onlarda araçlar da koşuluordu. İslam'ın reddettiği işte bu araçlardır. İslam kendisine araçlar vasıtasıyla yaklaşılmasını reddeder.” türünden bazı süreklilik arz ettiği üzerinde durulan verileri ret eden açıklamalar da yapıldı.

Ahmet Taşğın'ın bildiri konusu, Bingöl ve Çevresi Alevileri idi. Sempozyuma alandan yaptığı derlemelerle gelmişti. Her zamanki gibi derli toplu ve çarpıcı açıklamalar yaptı. Bildirisinde Alevi Ocaklarının başboş ve rastgele olmadıklarını, dörtlü birbirini kontrol eder vaziyette örgütlediklerini, *Mürşit Ocağı*, *Pir Ocağı*, *Rehber Ocağı* ve *Düşkün Ocağı*nın koordineli çalıştıklarını ve belirli alanlarının olduğunu anlattı. *Baba Mansur*un Mansur ve Çevresi'nin babası olduğunu, Babalık geleneğinin Ahmet Yesevi'den geldiğini, yerleşik düzene geçildikten sonra, bu düzenin aşirete dönüştüğünü, Ocağı aşiret olarak tanıtmamanın, onu aşığılamak olacağını, Ocakların aşiretlerin üzerinde olduğunu, bir Ocağa 3-5 aşiretin bağlı olabileceğini belirtti. Aleviliğin, İslam dışı olduğu fikrinin Marksist hareketin ürünü olduğunu, Alevilikte İslamın özü olduğunu ve bu özün hâlâ yaşamakta olduğunu açıkladı. Sözlerini, “Yarın bize göz açtırmayacak olanlar, bugün bizim taviz verdiklerimiz olacaktır.” cümlesi ile bitirdi.

Ocak-aşiret-anadili bağlantısı ile ilgili bu açıklama bize Ardahan Avşarlarının durumunu hatırlattı. Avşarlar Türkmen olmalarına rağmen bir kısmı Kürtçe konuşuyorlardı. Yaptığımız incelemede, bize ifade edildiğine göre, bir dönem Ardahan'ın Avşar köylerine giden dinî liderin ana dili Kürtçe imiş. Avşarlar arasına Kürtçe bu kanalla girmiş²⁸. Keza İran Karakoyunlu Kızılbaşlarının ana dilleri doğal olarak Türkçedir. Mensubu oldukları

²⁶ Kaynak kişi: Mustafa Kurban Dede.

²⁷ Kaynak kişi: Mustafa Kurban Dede.

²⁸ Adnan Menderes Kaya- Mustafa Aksoy-Yaşar Kalafat, *Avşar, Kültür Coğrafyası ve Halk Kültürü*, Berikan Yayınları, Ankara, 2013.s. 417-419.

ocağın coğrafyası genişleyip Kızılbaşlığı inanç olarak kabul eden Kürt ve Zaza toplulukları da olmaya başlayınca, ocak adeta çok dilli olmaya başlamıştır. Dinî liderin dili cemaat dili olmaktan ziyade lider cemaatinin dilini de benimsemiştir.²⁹

Çok ciddi bulduğum teorik tahlilleriyle dikkatimizi çeken Doğan Karasu ile toplunun etnik kesimleri arasındaki farklılıkların derinleştirilmemesi konusunda, bazı tartışmalardan sonra, ortak bir noktada buluşuyoruz. Sempozyumun mahiyeti konusunda bu sosyolog, “Yeni bir Bingöl yaratma gayreti var, bu yanlış.” diyor. Bu teşhisinde ne kadar haklı veya Bingöl’deki Alevisi, Sünnisi, Türkmeni, Kırmancı, Zazası, resmi-sivil sektörü, muhalefeti, iktidarı ile Bingöllülük ruhu etrafında kenetlenme gayretini, bence peşin hükümlerle dışlamak da fazla katılacağımız bir yaklaşım tarzı değil. Bingöl’deki farklı kesimlerin bilgi göleni merkezli arayışlarını mercek altına almak yararlı olabilirdi. Ancak böylesi bir yöneliş ciddi biçimde bizi konunun dışına taşırdı. Şu kadarı söylenilebilir ki, yönetenler yönettiklerini gerçeğine uygun olarak tanıyamamışlar, bu bigânelik ve bilgisizlik, gaflete düşmeleri ile kalınmamış ihanet de edilip ihanete de sebep olunmuş ve hainlere bir şekilde meydan bırakılmış olduğu için de mesuldürler... Biz çok kere olduğu gibi, faturayı oryantizm bağlantılı emperyalizme çıkarırken, sanırım tek millette birleşme fikrinin var ise şansı -ki biz ona inanıyoruz-, farklılıklara hazımlı davranılmak gerekecektir. Ulus devletin geçmişi ile öz eleştirel hesaplaşması, geleceğinin mamuriyeti adına hayra vesile olabilir, kanaatindeyim. Şurası muhakkak ki, birlikte yaşamakta olunan halkların varlığını inkâr etme, onları yok sayma stratejilerinin yanlışlığı kadar, yeni dönemde, halklar arası kültürel ortaklıkların artırılması arayışına duyulacak saygı, farklılıkların kabulünden geçer. İnkârcılıkla olduğu gibi, ortaklıkları artırılması arayışında da uç davranılması, karşılıklı iç sömürü demektir ki, dış emperyalizme beslenme imkânı sağlar³⁰.

Doğan Karasu’nun Yönetim Kurulu başkanı olduğu Bin-Der’in raporundan, çalışmamızla ilgili bazı maddeler alarak fikir vermek istiyoruz. “Feodal ilişkiler toplumsal dönüşümün sağlanmasını güçleştirmekte” “Aşiret kültürü ve asabiyeti tartışmaya açılmalı, aşiret kültürünün psikoloji ve bu psikolojinin toplumsal fayda ve zarar yönü tartışılmalıdır.” “Tevekküle dayalı kaderci dünya görüşü terk edilmelidir.” “Ataerki aile yapısı ve anlayışı sorgulanmalı, bu yapının kültürel, sosyal, psikolojik ve ekonomik boyutu, besleyicileri ile birlikte tartışmaya açılmalıdır.” “Sosyal bağımlılık kültürünün toplumsal ve bireysel yansımaları gözden geçirilmelidir.” “Devletten beklentiler azaltılmalı, devlet merkezli düşüncelere prim verilmemeli.” “Devletçi görünen ancak devletin imkânlarını kullanan, devletten beslenen güçlere bu imkân tanınmamalı.” “Din bir görüngü olmakla birlikte en çok istismar edilen bir realitedir. Toplumsal hizmetlerde ve bireysel yarar sağlamada, siyasette etkili olan bir dinamik olmaktan acilen çıkarılmalıdır. Kimsenin dini veya din karşıtlığını kullanma hakkı olmamalıdır.” “Ağalık, beylik, seyitlik, şeyhlik, eşraftan kişiler

²⁹ Yaşar Kalafat, *Balkanlar’dan Uluğ Türkistan’a Türk Halk İnançları II (...)*, Berikan Yayınları, Ankara, 2005.

³⁰ Yaşar Kalafat, *Güney Kafkasya / Sosyal Antropoloji Araştırmaları, (Kuzey Azerbaycan- Gürcistan Nahçıvan Gezi Notları ve Türk Halk İnançları)*, Ankara, 2000, s. 207-209.

vb. gibi sosyal aktörler etkisizleştirilmelidir.” “Benim köyümden peygamber çıkmaz inancı tartışılmalıdır.” “Geleneksel yapının toplumsal rol paylaşımı ve mantığı tartışılmalıdır.” “Aşiretçi kültürü canlandırıcı çalışmaların ve isteklerin mantığı tartışılmalıdır.” “Kültür temelinde bir araya gelememiş olma ihtiyacı sorgulanmalıdır.” “Mevcut yapının oluşmasında dinin etkisi toplumsal taraflarca tartışmaya açılmalıdır” “Sünnilik ve Alevilik gibi ayrışmaları tetikleyen nedenlerin etkisizleştirilmesi için çalışmalar yapılmalıdır. Bu ayrışmalar kimseye rant sağlamamalıdır.” “Sünnilik ve Alevilik gibi ayrışmaları siyasal tercihlerin ve toplumsal yapılanmanın önemli kanıt olmaktan çıkarılmalıdır.”³¹

Derlediğimiz halk inançları kısmına geçmeden “Bingöl’de Sosyal ve Kültürel Yaşam” isimli eserin inanç konusu ile ilgili kısımlarına yer vermek istiyoruz. Doğan Karasu’nun bu çalışmasından sonra, esasen bu konuda açıklanacak fazla bir şey de kalmıyor. Kitabı okurken İsmail Beşikçi’nin *Alıkan Aşireti* isimli kitabı satır satır gözümün önüne geldi. Beşikçi çalışmaları ile Güneydoğu Anadolu’da insanların olaylar karşısındaki tavrı konusunda çok etkili olmuş. Bunu Bingöl’e giderken otobüste tanıştığım Elazığlı emekli işçi ile yaptığım sohbette çok net olarak gördüm. Doğulu insanımızın mensubiyet duygusu için gerekli değerler dizisinin ilk temel taşlarını Beşikçi atmıştır. Zamanla bu istikamette üretilen eserler çizgiyi derinleştirmiş, bazen Beşikçi’ye ters de düşebilmiştir. Ancak onun, siyasi zihniyet farklılığının ilk mimarlarından olduğu anlaşılıyor. Elazığ yöresinin bir kısım ana dili Kırmanca olan failleri, Demirci Kava ile siyasi amaçla kutlanan Nevruz arasındaki bağı, bu şuurlaşma yarışının bir tezahürü olarak sergiliyor. Bu konuya, muhtemelen Bingöl’ün Şafii inançlı Zazalarının Nevruz karşısındaki “İslamiyet dışıdır, Zerdüştizim inancıdır, bölge kültürünün ürünü değildir.” teşhisleri münasebeti ile de dönebiliriz.

Doğan Karasu eserini sosyolog olarak yazmış, kitabındaki ilgimizi çeken her orijinal tespiti aktarmaya ve yorumlamaya kalkmak doğaldır ki anlamsız olurdu. Bazı fikir verici kısa açıklamalar artırdıktan sonra inanç kısmı üzerinde daha fazla durmak istiyoruz. “Çokça bilinen bir aşiret kültürü yoktur. (...) Kan bağına dayalı bir aşiret anlayışı ve kültüründen ziyade bölgesel tanımlamayla ifade edilmeye çalışılan bir aşiret anlayışından bahsedilebilir. Son zamanlarda bu yapıya canlılık kazandırılmaya çalışılmaktadır. Aşiret kültürünü canlandırma, bir aşiret ile kendini nitelendirme eğilimi oluşmaya başlamıştır. Bunu zararlı ve ilin geleceği için tehlikeli olarak görüyorum. (...) Bingöl’ün selametini aşiret kültürü eksikliğini değil, kültürleşmenin, sağlıklı bir biçimde işleyen kültürleşme sürecinin oluşturacağı bir gelecekte aramanın daha sağlıklı olduğunu düşünüyorum. (...) Ağalık, beylik, seyitlik, şeyhlik, tarikatçılık gibi maddi ve manevi lider durumunda olan kişiler sosyal yapının şekillenmesinde etkili olmuş, yanlış yapılanmış sosyal bünyenin devamlılığını sağlayamamıştır...” “Genel anlamda paylaşılabilir nitelikli verilerin (ekonomik, sosyal, siyasi, kültürel) azlığı, karma bir ilişki kültürünün oluşmasına yol açmıştır. İlin tarihi ve kültürel zenginliğe sahip olmaması, yani geçmişi olmayan bir kültürün oluşturduğu eksikliğin varlığını hissetmek mümkün...” “Şeyh Sait kıyamından sonra yöre âlimlerinin idamı, Diyanet aleyhindeki propagandaları etkilemiştir. Mollalar Diyanette görev almaya

³¹ Doğan Karasu, *Bingöl’de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004, s. 245-246.

başladıkça Diyanet Kurumu meşrulaşmaya başlamıştır” “Resmi din adamlarının mollaların ekonomik kaynaklarını bölüşmeye başlaması, molla-resmi din adamı ihtilafını artırmıştır.”³²

Doğan Karasu'nun tamamen halk inançları ağırlıklı tespitleri bizim öncelikli alanımızdır. Yaptığı tespitlerin büyük bir kısmı Türk kültürlü halkların yaşamındaki ortak verilerdir. Bir kısım özgünlük arz eden tespitler evvelce tanış olduğumuz bilgilerdi. Bütün bunlara rağmen, bir hayli çarpıcı tespitleri de olmuştur. Biz daha ziyade bunlara değinerek çalışmamızı zenginleştirmek istiyoruz. “Cuma günleri ağaç kesilmez, çoğu yerlerde çalışılmaz ve tatil olarak kabul edilir.”³³

“Adaklar genellikle ziyaret yerlerinde kesilir. Adağı adayan kişi adağı adarken yer belirtmiş ise belirttiği yerde keser ya da uğur getireceğine inanılan yerlerde adak kesilir. Ancak en çok ziyaretlerde kesildiği bir gerçektir.” Bize göre kutsal olarak kabul edilen bir mekânda kutsallığına inanılan bir uygulamanın yapılması ibadeti pekiştirmektedir. Bu, adeta nur üstüne nur anlayışıdır.

“Ahiret kardeşliğini gerçekleştiren kimseler hem dünya, hem de ahirette aynı yerde olacaklarına inanırlar. *Ahiret kardeşliği* aynı tarikata mensup kişiler arasında daha yaygındır. (...) Ahiret kardeşlerinin evliliklerine dinî bir engel yoktur. (...) *Kan kardeşliği*nde istenilmemesi halinde taraflar birisi veya ikisi kardeşliği bozabilirler”³⁴ Süt kardeşliği aynı anadan doğmamış olmakla beraber, aynı anadan süt emmekle oluşur ve zaruret olmadıkça pek istenilmez, zira gerçek kardeş gibi mütalaa edilen bu kardeşler evlenemezler.

“Sadaka vermekle ilgili gelenek ve inanış biçimleri farklıdır. Kimi yörelerde yeni doğmuş çocuğun başı etrafında para, ziyaret eşyası vb. çevrilerek sadaka olarak dağıtılır. Bunun amacı çocuğun musibet ve kötülüklerden korunmasını sağlamaktır. (...) Kimi yerlerde verilecek sadaka başın etrafında çevrilerek verilir. Baş vücudun tamamını ifade eder. (...) Sadakaların yoğun olarak verildiği gün Cuma sabahıdır. Kimi yerlerde sadaka niyetine sabahın erken saatlerinde, kapı önüne bir kalıp sabun bırakılır. (...) Bazı yörelerde bir hayvan, hastalanan kişinin etrafında birkaç kez döndürüldükten sonra kesilir ve eti sadaka niyetiyle dağıtılır. Verilen her sadakanın bir musibetin önüne geçeceğine ve onu engelleyeceğine inanılır.”³⁵

Bu uygulamalar Türk kültürlü coğrafyada sık görünen örneklerdir. Biz başında dolandırma ile etrafında dolanma ve tavaf arasında bir bağıntı olduğu kanaatini taşıyoruz. Dönen ile etrafında dönülen şahıs yatır veya hasta arasında manevi bir elektriklenmenin olduğunu, tavafta yardım alındığını ve döndürülen nesnenin muhtemel bir olumsuzluğu kendisine çektiği inancı bulunduğu dair olan tespitlerimizi, Diyarbakır'a götürdüğümüz bir bildiride ele aldık. D. Karasu yaptığı tespitleri ile mistik dönme ve döndürme inancının bir kült oluşturması çalışmalarına katkıda bulunmuştur.³⁶

³² Doğan Karasu, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004, s. 88-110

³³ Doğan Karasu, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004, s. 62-65.

³⁴ Doğan Karasu, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004 a.g.y.

³⁵ Doğan Karasu, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004, a.g.y.

³⁶ Yaşar Kalafat, “Diyarbakır ve Çevresi Örnekleri İle Halk İnançlarında Tavaf / Dönme” *Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır*, ed. Bahaeddin Yıldız-Kerstin Tomenendal, T.C. Diyarbakır Valiliği, Ankara 2008, s. 453-463.

“Aynaya, akşam hava karardıktan sonra, bakılmaz. Özellikle *Perşembe* akşamları çocukların aynaya bakmalarına hoş bakılmaz. Çocukların korkacağına, çocuğun güzelliğinin aynaya geçeceğine inanılır. Gece aynaya bakmanın insanı çirkinleştireceği inancı da vardır. *Lohusa* olmuş kadının gece aynaya bakması tasvip edilmez, aynaya baktığı takdirde cinler tarafından çarpılacağı, bakanın yüzünün gece gibi kara olacağı inancı vardır. Kırık aynaya bakmak uğursuzluk getirir.”³⁷

Akşamdan sonra aynaya bakılmaması gerektiği, çocukların ve hamile kadınların aynaya bakmalarının doğru olmadığı inancı çok yaygındır. *Kırık aynaya* bakılmayacağı gibi kırık aynanın bulundurulması da uygun bulunmaz. Ayrıca aynaya bakılarak fal açıldığına dair tespitler de vardır. Rüyada ayna, parlak gelecek olarak algılanır. Birçok yerde meselâ Karapapahlarda ayna insan ismi olarak da geçer. Doğu Karadeniz’de nazarlıklara *ayna* konulduğu da olur.³⁸

Bingöl’de yaşamakta olan gece tırnak kesilmeyeceği, eşiğe oturulmayacağı, çocuğun üzerinden atlanılmayacağı, bir defa atlanılmış ise tekrar bir defa daha atlanması gerektiği, aksi halde çocuğun boyunun kısa kalacağı inancı Türk kültür coğrafyasında birlikte yaşanan halklarda ortak olan inançlardandır. *Keza büyü*, Bingöl’de uygulanan bütün tür ve alanları ile kültür coğrafyamızın sair kesimlerinde aynen görülmektedir. *İp bağlamak*, saç kılından yararlanmak, büyü elma türü bir şeyler yedirmek, ayetleri ters okumak, damadı gerdek gecesi bağlamak gibi uygulamalar da ortak kültürün Bingöl’deki tezahürleridirler. *Keza fal* ile ilgili inanç ve uygulamalar da tamamen müşterektir. Büyünün ortadan kaldırılması yöntemleri de hayvan kafası, efsun, nefes, muska gibi uygulanagelen inançlardır. Ziyaretlerle ilgili inançlarda da kültür coğrafyasının sair kesimleri itibarıyla bir fark yoktur. Bingöl’de de *çaput bağlama* ve *taş yapıştırma* uygulamaları vardır.

Bingöl halk inançlarına göre camide yıkanan *ölünün ruhu* camide kalır. Cami boş iken içinde *kötü ruhlar* barınmaz. *Yeminlerin* büyük bir kısmı cami üzerine yapılır. Camiye kötü niyetle girenin sonu kötü olur. Bu tespitlerden cami üzerine yemin edilmesi bizim için yenidir.

Cinlerle ilgili Bingöl’deki inançlara göre cinlerin de iyisi kötüsü, bilgilisi cahili, inançlısı-inançsızının olduğu inancı vardır. Cinler *dere* ağzlarında, *çatı* altlarında, dar yerlerde, *kuşburnu* bitkisinin olduğu yerlerde, *mezarlıklarda*, harabe olmuş yapılarda, hayvanların buldukları boş arazilerde bulunurlar Cin çarpmalarına ilkbaharda daha çok rastlanılmaktadır. İlkbaharda *taze çayırın* üzerine oturan cin çarpacağı inancı vardır. Cinler çarptıkları insanların çarpan cinin ismini söylemesini istemezler. *Hortum* biçimindeki toz bulutunun *cin düğünü* olduğuna inanılır. Cinlerin çarpmasından hamile ve yeni doğum yapmış kadınların korunması için yanlarında *demir parçası* bulundurulur. Gelinin çeyizini cinlerden korumak için gelin bohçasına demir parçası konulur. Cinin çarptığı yerlerden birisi de kapı eşikleridir, eşikte oturanı da çarparlar.³⁹

Bu tespitler, daha ziyade, bu konuda bilinenleri zenginleştiren özelliklidirler, Taze çayırda oturanları *cinin* çarpması, gelin bohçasından gelinin çeyiz çalması, cin çarpmalarının

³⁷ Doğan Karasu, Bingöl’de Sosyal ve Kültürel Yaşam, İstanbul, 2004, a.g.y

³⁸ Doğan Karasu, Bingöl’de Sosyal ve Kültürel Yaşam, İstanbul, 2004, a.g.y

³⁹ Doğan Karasu, Bingöl’de Sosyal ve Kültürel Yaşam, İstanbul, 2004, a.g.y

ilkbaharda daha yoğun olması, hortumun cin düğünü olması, bizim için yeni tespitlerdir. Biz cinlerin insanlar gibi çalgılı düğünler yaptıklarını, bunun için belirli alanları ve geceyi seçmiş olduklarını, çok kimsenin bu düğünlere katılıp çok sonra ters bacaklarıyla cinleri görünce korku ile kaçıştıklarını veya bir vesile besmele getirince cinlerin kayıp olduklarını tespit etmiştik.⁴⁰

“Gökkuşağı altından geçen kişinin cinsiyet değişikliğine uğrayacağına, öleceğine, tüm dileklerinin kabul olacağına, cennete gideceğine inanılır, ona ulaşamayacağına gökkuşağının ucunda bir küp altının olduğuna, gökkuşağını gören kimsenin lafının gerçekleşeceğine, ucu suda ise yağmurun yağacağına, karada ise yağmurun yağmayacağına, gökkuşağının çıkması ile yağmurun duracağına inanılır. Gökkuşağı Hz. Fatma'nın Kuşağı olarak algılanır, bulutun üstünden yansıyan Allah'ın nuru olduğu kabul edilir. Kimi yörelerde “Eyyık ve Fatık” olarak nitelendirilir.⁴¹

Gökkuşağı ile ilgili inançlar daha farklı varyantları ile birlikte Türk kültür coğrafyasında yaşamaktadır. Ancak yağmur ile ilgili bağlantısına dair olan inançlar ile küp altın boyutu bizim için yeni olmuştur.

Bingöl'de düşen *sabunun* dik gelmesi, *hamurun* parçalar halinde sıçraması, çay bardağında *dem* parçasının kalması misafir geleceği şeklinde yorumlanır ki, bu inançlar çok yaygındır. Anadolu'nun sair kesimlerinde küçük çocuğun bacaklarının arasından geriye bakması da misafir geleceği şeklinde yorumlanır.

Kötü rüya gören, fakire sadaka niyetine sabun verir. Sabun elden ele verilmez veya elin tersi ile verilir. Büyünün bozulması için akarsuya sabun atılır. Umumi yerlerde şehir banyolarından artan sabun geri getirilmez. Rüyada sabun görmek, acı işareti olarak yorumlanır.

Çal / folluğuna yumurtlamayan tavuğun uyarılmak üzere kıcına *tuz* sürülür, böylece artık folluğuna yumurtlayacağına inanılır. Tavuğun horoz gibi ötmesi uğursuzluk sayılırken, kimin evinin önünde öter ise o eve uğursuzluk geleceğine inanılır ve sahibi tarafından orada kesilir. Bazı yörelerde *öten tavuğun* eti yenilmez, karatavuğun ötüşü hastanın öleceği ve ak tavuğun ötüşü ise sağlığına kavuşacağı şeklinde yorumlanır. Keza köpeğin kurt gibi uluması, suyun bulanık akması, Ölüm kuşu / Baykuşun ötmesi ölüm habercisi olarak algılanır. Kara köpek beslenmez, karganın ötüşü yeni bir habere işarettir. Karga öttüğü zaman “*kelexer*” denir. Ellerin göğüste çapraz bağlanması da uğursuzluk sebebi sayılır. Uğursuzluk mesajı veren olaylarda “Hayır haber” veya “Hayır olur İnşallah” denilmesi çok yaygındır.

Bingöl halk inançlarından yapılmış bu tespitlerin büyük çoğunluğu Anadolu genelinde yaşayan inançlardır. *Karatavuk* bilhassa büyücülükte ve falcılıkta geçmektedir. Bitlis yöresinde ilkbaharla kümeslere ocak külü konulması halinde yumurtlamayı arttıracığına inanılır. Tavuğun horoz gibi ötmesi ve köpeğin kurt gibi uluması, baykuşun ötmesinin uğursuzluğu inancı hayli yaygındır. *Karga* öttüğü zaman hayır haber dilemek, yanılmıyorsak, bizim için yenidir. Halk inançlarımızda *ak* hayrı, müjdeyi, *kara* ise, şerri, kederi temsil eder. Bingöl'den yapılmış bu tespitlerle geliştirmeğe çalıştığımız *Türk Halk Kültüründe Hayvanlarla İlgili İnançlar* çalışmamız zenginleşmiş olmaktadır.

⁴⁰ Doğan Karasu, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004, a.g.y

⁴¹ Doğan Karasu, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004, a.g.y

Bingöl mevlitlerinin okunuş sebepleri, yerleri ve şekilleri pek farklılık göstermezler. Mevlidin Kürtçe ve Zazaca okunduğuna rastlanılabiliyordu. Bingöl’de yazarın tespitine göre, Türkçe okunmamaktadır. Bu tespiti paylaşmayan araştırmacılar da vardır. Anadolu genelinde mevlitlerde hocanın önüne tuz konulur. Bu *tuz* “okunmuş tuz” olarak itibarla saklanır. Keza su da konulur. Böylece, o da okunmuş olur. Şerbet de dağıtılır. Bingöl’de ise bu uygulamalar şerbet gibi, tuz ve ekmek de teberrüken dağıtılmaktadır. *Tuz ekmek hakkı* Türk kültürlü coğrafyada bilinirken, bilhassa Özbekistan, Karakalpakistan, Başkurdistan, Tataristan’da itibarlı misafirler evin ve köyün eşliğinde ekmek ve tuz ile karşılanır.

Bingöl muska inancının içerisinde bizim ilk defa duyduğumuz *ekmek okutmak* vardır. Hırsızın yakalanması için ekmek okutulur, bu esnada hırsızın gözlerinin şişeceğine inanılır. Biz hırsızın bulunması ve cezalandırılması için, *idrar kesesinin* bağlatıldığını, böyle hallerde hırsızın anılan organının şişeceği inancının olduğunu biliyorduk. Ekmekle ilgili inanç tespitlerimize bir yenisi eklenilmiş oldu. Bingöl muska kültüründeki, *kara gözlülerin* nazarının değmeyeceği inancı da bizim için yenidir. Türk kültür coğrafyasında *mavi gözlülerin* nazarda etkili oldukları inancı vardır. *At nalı*, *kaplumbağa kabuğu*, *hayvan baş iskeleti*, *koç* ve *geyik boynuzu* ile ilgili uygulamalar yaygındır. Bingöl’de nazardan korunmak için evde *tuz* gezdirilir. Suyun içine *köz* atılır ve şüpheli şahısların isimleri söylenir, göz alta batarsa ismi söylenen kimsenin nazar ettiğine inanılır.

Aynı halk kültürünü paylaşan diğer Türk kültürlü halklarda olduğu gibi, Bingöl’de de rüyalar uğurlu veya uğursuz veya rahmani ve şeytani olarak ayrılır. Sabaha karşı görülen rüyaların ve büyük zatların gördükleri rüyaların gerçekleşeceğine inanılır. Kötü rüyalar başkalarına anlatılmaz.

Bingöl’de evlenmemiş kız ve erkeğin kısmetini açmak için ziyaretlere gidilir, dua edilir, ip bağlanır, kurban kesilir, rüya görmeğe çalışılır, görülen rüyaya göre kısmetini açılacağına inanılır. Ziyaretten alınan *taş* veya *ağaç* parçası evleninceye kadar saklanır. Gençler tekelerde nefesi kuvvetli Dedelere okutulur, camide yazma açılır veya camide *yazma* bırakılır, *kurşun* dökülür, *kilit* açılır. Evlenmek çağına gelmiş bir genç kız misafir olarak gittiği evden bir *anahtar* alır, onu yastığının altına koyar, niyet tutar ve kısmetinin rüyasına gireceğine inanılır. Genç kızlar gelinlerin *ayakkabılarının altına* isimlerini yazarlar. Gelinin oturduğu baba evindeki *son sandalyeye* oturulur, evlenen gencin *şerbetinden* evlenmesi istenilen gencin *kulaklarına* sürülür, *üç yol ağzında* kilit ve anahtar açılır, hazırlanan tuzlu ekmeğin bir parçası kısmet bekleyen kız tarafından yenilir, diğer parçası pencerenin önüne konulur *Karga* bu ekmeği hangi tarafa götürür ise, kısmetin o tarafta olduğuna inanılır. Elin üzerine *uğur böceği* konulur ve uçtuğu yön takip edilerek anlam çıkarılır. Bu esnada “*bextovewe mi şın kumca*” (*Kısmetimin olduğu yöne doğru uç*) anlamında sözler denir.⁴²

Diyarbakır yöresinde caminin imamına bir yazma verilir, imam minareden ezandan evvel onu sallar. Böylece, genç kızın kısmetinin açılacağına inanılır. Azerbaycan ve Kuzeydoğu Anadolu’da tuzlu ekmek ve karga ile ilgili uygulama “*Tuzlu Glik*” olarak bilinir. *Kilit*

⁴² Doğan Karasu, *Bingöl’de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004, a.g.y.

açmak, kısmet açılması için akarsuya anahtar atmak, Anadolu'nun sair yörelerinde de çok yaygındır. Ayrıca gelinin duvak telinden, başına damadın attığı saçından, nişan yüzüğünün kurdele parçasından, gelinin attığı nikâh çiçeğinden de kısmet için hikmet beklenilir.

Genç kız ve erkekler ebeveynlerine evlenme isteklerini bir şekilde gösterirler. Bunun çeşitli uygulama biçimleri vardır. Sözü kesilmiş kız babasına uzun süre görünmez, onunla görüşmez. Kaçarak evlenen kızın kınası kaçtığı evde çevrilir / yakılır / çalınır / sürülür. Erkek tarafından kız evine giden kimselere “*Berhuri*” denir.

Kimi yerlerde damat yüksek bir yerden geline elma atar, elmanın geline isabet etmesi uğur işareti olarak kabul edilir. Gelinin kırmızı kuşağı kardeşi tarafından bağlanılır. Gelin attan inerken ayağının altına kazan konur. *Kara kazan* kötü günlerin ayakaltına alınması ve *ağ* (ak) *at* ise mutluluğa binilmesi anlamına gelir. Gelinin yastığı damattan bahşiş almak için ve gelin evinden ufak eşyalar, uğur getirmesi için çalınırlar. Gelinin ayaklarının altına bırakılan kaşık türünden eşyayı kırmasının uğuruna inanılır. Ayrıca bereketine inanıldığı için gelinin yumurtayı duvara çalarak kırması istenir. Gelinin kucağına bereket ve bol erkek çocuk temennisi ile erkek çocuk verilmesi uygulamasına burada da rastlanır.

Bingöl halk inançlarında çocuk sahibi olunabilmesi için ziyaretlere, şeyhlere ve seyitlere gitme inanç ve uygulaması vardır. Hamile kadının doğuracağı çocuğun cinsiyetini tahmin için bazı inançlar vardır. Göbeği yuvarlak ve büyük ise doğacak çocuk erkek, sivri ve büyükse kız olur. Çene kısmı etli olan küçükbaş hayvan kafası kız çocuğa işaret eder. Midesinde yanma olan anne, erkek çocuk doğurur. Başına *tuz* atılan hamile kadın, karın ve bacağına kaşır ise doğacak çocuk kız olur. Erkek doğuracak annenin sesi kalınlaşır. Düşük yapan anneler için “*tas indirilir*”, “*ip bağlatılır*”. İpi imam-zade bağlamalıdır. *Göbek bağı* makasla kesilir ve *makas* üç gün boyunca yatağın dibine konur. Kesilen *uç ip* ile bağlanır, artan ip yakılır, *külü* bağa sürülür. *Göbek parçası* hayvan sürüsünün içine atılır ise aile çok çocuklu olur. Çocuğun zeki olması için parça, zeki birisinin ayaklarının altına atılır. Bazen de iyi bir meslek sahibi olması isteniyor ise parça o şahsın ayağının altına atılır. Bu bağı saklayanlar da olur. Bağlı kesenlere “*göbek nenesi*” denir. Bu arada bağı *suya* atan veya *toprağa* gömenler de olur.⁴³

Bingöl'de çocuğu olmayan kadınlar, hamile kadınlarla hastalığı ona da geçeceği için görüştürülmek istenilmez. Çocuğu yaşamayan kadınlar için *kırk akrabadan* toplanan para ile elbise alınır, çocuğa yaşaması için bu elbise giydirilir. Hacca ve kutsal yerlere gönderilmiş elbiselerin hikmetine inanılır. Hacdən getirilmiş boncuklardan *hikmetli kolye* yapılır; ilkin annesinin, sonra çocuğun boynuna takılır.

Türk kültür coğrafyasının sair yerlerinde de rastlanılan Bingöl halk inançlarından diğerlerine örnekler: Bazı yörelerde kulağı delinen çocuğun kulak deliğinden *kara köpeğin* kılı geçirilir. *Yedi yıl* üst üste kurban kesilir, çocuk erkek ise yedi yıl *saçı* kesilmez. Ayrıca yedi Mehmet'ten birer parça bez alınır, birbirlerine eklenir giysi hazırlanır. Yedi yıl çocuğa giydirilir. Yedi yıl boyunca çocuğun saçını ailesi kesmez saç başkalarına kestirilir. Başka bir uygulamada da yedi Mehmet'ten para toplanılır. Bu para ile delinen kulağa *gümüüş küpe*

⁴³ Doğan Karasu, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004. S. 232-234.

takılır. Adı Mehmet olan yedi kişiden birer *çivi* alınır, bunlar bir *horoz*la birlikte hocaya götürülür. Horoz kesilerek kanı çivilere sürülür; bunlar *demirciye* ezdirilip bilezik haline sokulur ve yedi yıl boyunca çocuğun koluna takılır.

Çocuklara Peygamber ismi, güzel isimler, 12 imamın isimleri, Dede isimleri konulur. Son zamanlarda Kürtçe ve Zazaca isimler koyulması yoğunlaşmıştır. Çocuklara daimi isimlerinden evvel “*Göbek adı*” olarak Fatma, Muhammed gibi dinî isimlerin verilmesine rastlanılır. Kanaatimize göre dinî isimlerin konulması, kültür coğrafyamızın harçlarındandır. Etnik kökenli isimlerin seçilmesi, kültürel ortaklıkta çözümlere yol açabilir⁴⁴.

Çocuğun babası, kendi baba ve annesinin yanında çocuğunu kucağına almaz Edebe aykırı bulunur. Çocuk görme geleneğinde de farklılıklar görülür. Çocuk yatmakta olan annenin üzerine üç defa bırakılıp alınır. Bebek anne sütünü içtikten sonra, anne “En büyük Allah’tır” der ve daha sonra bebek yatağa alınır. Bu uygulama farklı şekilleriyle diğer yörelerimizde de görülür. Bazen beşiğin bir tarafından bebek öteki tarafına üç defa el değiştirilir. Bazen çok çocuklu bir anneye bebek üç defa satılır gibi yapılır. Bütün bunlardan amaç, görünmeyen kötülüklerden bebeği korumaktır. Bu arada, bebek, beşiğine besmelesiz konulmaz veya bebeğin beşiği, beşik boş iken, sallanılmaz. Bu ve benzeri inançlar aynı bütünün parçalarıdır. Kara iyeleri kandırmaya ve böylece bebeği korumaya yönelik uygulamalardır. Bingöl’de, *kırkı* çıkmamış anne ve bebeği zorunluluk yok ise eşikten dışarıya çıkarılmaz. Dışarıya çıkarılma mecburiyeti var ise bebeğin kundağına demir veya ekmek parçası konulur. Doğum yapmış kadınların *kırklarının karışmaması* için özen gösterilir. Çocuğun *kırkı çıkarılmadan* eşikten dışarıya ateş de çıkarılmaz, aksi halde çocuğun ateşleneceğine inanılır. Yarı kırkı ve kırkı çıkarılırken yabancının görmemesine dikkat edilir.⁴⁵

Kırklama işlemi de farklı yapılır. *Kırklama suyu* hazırlandıktan sonra kadının birisi tespih çeker ve her tespihte İhlâs süresini okur; sonra bu *tespih* kırklama suyuna batırılır ve bu su bebeğin başına dökülür. Kırklamadan artan su, temiz bir yere, *böğürtlen* veya *kuşburnu* ağacının dibine dökülür⁴⁶.

Başka bir kırklama uygulamasında, *kırk buğday tanesi* seçilir, kırklama suyuna atılır ve kırklama bu su ile yapılır. Buğday taneleri kırk karışmasın diye gömülür. Arda kalan su toprağa dökülür. Bu su başka bir su ile karışır ise bebeğin başkasına benzeyeceğine inanılır. Bazı yörelerde, bebek iyi temizlensin diye leğen üzerinde yıkanır. Bingöl’deki bu uygulamada yer alan buğday tanelerinin yerini bölgelere göre, *fındık taneleri* veya *fasulye taneleri* de alır. Kırk suyuna, *kurban gözü* veya *kurt gözü* de konulduğu olur.

⁴⁴ Giderek kültürde şovenizm başlar ki, bize göre saygın bir gelişme sayılmaz. Zazaca ve Kürtçe isimler de konulmalıdır. Bu isimler Zaza ve Kürt olmayanlarca da paylaşılmalıdır. Geçmişte Zaza ve Kürt olmayanlarca bu kesimlerden isimler konulmamış ise bize göre hatalıdır ve kültür şovenizmi yapılmıştır. Türklük bir ırkın veya kavmin değil birlikte yaşayan halkların ortak ürettikleri kültürün adı ise -ki bize göre öyledir-, kültürde de taraflar birbirlerini öteki durumuna sokmamalıdır. Türk kültür milliyetçiliği bize göre aşiret kültür savunuculuğu değildir.

⁴⁵ Doğan Karasu, *Bingöl’de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004. a.g.y

⁴⁶ Doğan Karasu, *Bingöl’de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004.a.g.y

Doğduğu günden itibaren her gün bebeğin üzerine önce *süzgeç* tutulur ve *kırk kaşık su* dökülür, sonra banyo yaptırılır. Kırk gün bitince çocuğun başına tekrar *süzgeç* tutulur ve kırk kaşık su dökülür, mum yakılarak çocuğun yıkandığı leğene damlatılır. Kimi yerlerde çocuğun kırkı çıkıncaya kadar beşiğinin yanına *ekmek, süpürge* ve *bir tas su* bırakılır.⁴⁷

Kırklamada başarılı olunmamış ise çocuk gelişmez. Bu takdirde, çocuk tanınmayan bir mezara bırakılır, çocuk ağlarsa kırklamada aksaklık giderilmiş olduğuna, ağlamaz ise öleceğine inanılır.⁴⁸

Bingöl'de Karasu'nun tespitlerine göre, *diş çıkarma* uygulamaları farklıdır. Çocuğun diş çıkarmakta olduğunu ilk gören ona hediye alır, ufak bir tören yapılır, buna "*Hedik Dökme*" denir. Bunun için dövme ve nohut pişirilir, ortaya serilen sofraya bezinin üzerine *makas, tarak, altın, Kur'an-ı Kerim ayna, kitap* gibi şeyler konulur. Çocuğun başına birkaç tane hedik bırakılır. Bu hedikleri dişleri sağlam ve düzgün olan birisi yer, böylece çocuğun dişlerinin sağlam ve düzgün olacağına inanılır.⁴⁹

Anne çocuğunu banyo yaptırmadan evvel elini hazırlanan suya sokar ve "bebeğin kırkı bebeğe, *yılanın kırkı yılana, kertenkelenin kırkı kertenkeleye, hayvanların kırkı hayvanlara*" der Bununla amaç aynı kırk gün içerisinde doğum yapan kadın ve hayvanların kırklarının karışmasını önlemektir.⁵⁰

Sakızla ilgili inançlar da tamamen ortaklıklar içerir, sakız çiğnemek, bayanlar tarafından sakızın çiğnenmesi, akşamdan sonra çiğnenmesi, *Cuma* günü çiğnenmesi uygun bulunmaz. *Hamile* kadının sakız çiğnenmesi halinde bebeğinin *salyalı* olacağına inanılır.⁵¹

Herkesi yoldan çıkarabileceğine inanılan şeytandan korunmak istenir. "Pışırşeytan" denir. Bu ve benzeri inançların Türk kültürlü halklarda ortak olması çok doğaldır. Zira bu coğrafyanın eski ve mevcut dinlerini birlikte paylaşmışlar ve komşu dinlerle birlikte temas kurmuşlardır. Biz tespitlerimizle taşımaya çalıştığımız inançları terim ve deyimleri ile de taşımaya çalışıyoruz. Böylece inkâra sapsmadan, yok saymadan, sadece yaşayan halk kültürlerinden birisine üstünlük ve öncelik vermeden çeşitliliğin tümü ile yaşamasını amaçlıyoruz. Halk kültürümüzün daha sıkı tanış olmasını amaçlıyoruz. Bize göre ayrılıkların azaltılmaları, aynılıkların artırılmaları birlikte yaşamayı daha kolay kılacaktır. Ancak deyimlerin ortak Türkçeye aktarılmalarında Kırmançça bilginimiz yetmeyebiliyor. "Lanet kör şeytana" türünden deyimler ve şeytanın şerinden korunmak isteği coğrafyamızın sair kesimlerinde de görülmektedir.

Bingöl'de yazarın da belirttiği gibi, "Hastalık, ölüm, mezar ve ağıt geleneğinin ve inanın biçimlerinin yerelliği göze çarpar". Bize göre, halk kültürünün de sürümünün olması doğaldır. Doğal olmayan bu farklılıkların kültür ayrılığına dayalı ihtilaflara dönüştürülmesidir. Öleceğine kanaat getiren hastanın üzerine Kuran-ı Kerim okunur. Böylece, hastanın üzerine

⁴⁷ Doğan Karasu, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004.s. 218-220

⁴⁸ Doğan Karasu, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004 a.g.y.

⁴⁹ Doğan Karasu, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004. a.g.y

⁵⁰ Doğan Karasu, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004.a.g.y

⁵¹ Doğan Karasu, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004. a.g.y

rahmet yağacağına, günahlarından arınacağına, şeytandan uzak tutulacağına inanılır. Sağ el işaret parmağı açık kalacak şekilde diğer parmakları kapatılır. Sürekli Kelime-yi şehadet kendisine tekrarlatılır. Ölen şahsın yıkanmasında vasiyeti dikkate alınır ve yıkayan sürekli “*Gufraneke ya Rahman*” der. Mezar kazımı sırasında, hayır sahiplerince ekmek helva ve mevsimlik meyve ikram edilir. Ölünün yerine getiremediği ibadetleri için ıskatı verilir ve 70.000 defa kelime-yi tevhit çekilir. Bazı yerlerde ölü evinde yemek pişirilmez iken bazı evlerde pişirilir. Ölünün kırkı çıktıktan sonra ölünün hayrı için verilen yemekte *ekmek* ve *helva* verilir. Ölüm helva ve düğün pilav ile simgelenir. Ayrıca *ölü yemeğine* gelmeyenlerin evlerine yemek de gönderilir. Acaba bu bir nevi helallik almak mıdır? Ecel gelince koç boy-nuzunda saklanmanın bile faydası yoktur, topraktan geldik toprağa gideceğiz inancı ile mevta bekletilmeden defnedilir. Her Perşembeyi Cumaya bağlayan gecede verilen ölü yemeğine “*şumemerdu*” denilir. Ölünün yıkanmasından artan su ile ölünün giysilerinin yıkandığı da olur. Bir kısım elbiseler fakire verilirken, bir kısmı da saklanabilir. Cenaze çocuk ise battaniyeye sarılarak, büyük ise tabuta konularak taşınır. Cenaze taşıyanlar 1-2 dakikada bir el değiştirirler. Anadolu'nun bazı yerlerinde bu değişme işlemi *yedi adımda* bir olur. Bingöl’de ölünün yumuşak topraktan yapılan bir yastığı vardır; belinin altına konulan yastığa da “*balışma*” denilir. Baş ve ayak kısmına dikilen taşlara da “*bergueli*” denir. Mezarın etrafına dizilen taşların *ak* olması ölünün *sâlih amel* sahibi olduğu ile izah edilir. Telkin verilirken cemaat iki adım geri çekilmiş olmalıdır. Bayanlar erkek cemaatle birlikte mezara yaklaştırılmaz, onlar kenarda *ağıt* yakarlar ve daha sonra mezarın yanına gelirler. Ölü sahibine mezar kazdırılmaz zira o hal biran evvel kurtulmak istiyoruz anlamına gelir. Buluş çağına ermemiş çocukların sorgusuz sualsiz *cennete* gireceğine inanılır. Anadolu'nun sair kesimlerinde de yaşayan bu inanç, *körpe ölü*lerin anne ve babalarını cennete taşıyacakları şeklinde anlatılır⁵².

Mezarlığa girerken dua okunması, selam verilmesi, mezara basılmaması, ziyaret yerlerine gömülme isteği, kutsal topraklarda ölme arzusu halk inanç kültürümüzün ortaklıklarındandır. Bingöl’de akşamları mezarlıkta Fatiha okunmayacağı inancı vardır ki bizim için yeni bir tespittir. Bingöl’de Fatiha mezarın baş kısmında okunurken bu uygulama Anadolu’nun bazı yörelerinde bazen değişebilmektedir.

Doğan Karasu’nun tespitlerine göre bayramda ölenlerin ruhuna yoksullara para verilir, mezar ziyaretlerinde orada kimse *yoksa mezarlara para* bırakılır. *Cuma* günleri mezar ziyareti yapılır. Kimi yörelerde Cuma günü sala okunmadan önce mezara gidilir, başucundan başlayarak mezarın sol tarafından ayaklarına doğru üç defa mezarın etrafında döndükten sonra, mezarın *ayak taşı* altında oturularak Yasin okunur veya dua edilir. Mezar ayak taşı öpülür ve mevtanın ziyaretçiyi gördüğüne inanılır. Ölüye her şeyin ayan olduğu inancı vardır⁵³. Bu tespit bizim *tavaf* konulu çalışmamıza, yukarıda da belirtildiği gibi, zenginlik katmıştır.

Bingöl’de, “yas tutma geleneği yöreden yöreye bir takım farklılıklar göstermektedir. Erkekler taziye boyunca sakallarını kesmezlerken, ağıtları kadınlar yakarlar. Şık elbiseler giyilmez yas 40. gün kalkar. Ölümü müteakip ilk bayram “*Kara bayram*” olarak bilinir.

⁵² Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, s. 421-437

⁵³ Doğan Karasu, *Bingöl’de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004.s. 142-143

Ağıtlara coşku katan özel *ağlatıcı kadınlar* vardır. Başkaları için söylenen ağıtlarda, öğ alma, kin ve beddua temaları ağır basar. Taziyeye gelenler ölünün yerini alacak olana nasihatlerde bulunurlar. Taziyeye çay, şeker gibi şeylerle gelinir. Taziyeye gelenlere çay ve şerbet ikramı yapılır. Geçmişte taziyeler, evlerde kabul edilirdi; şimdilerde, bu maksat için kahve de kiralanmaktadır. *I. Bingöl Sempozyumu*'nda Abdurrahman Ensari'nin verdiği "Bingöl'de Taziye Geleneği" isimli bildiriye, kahve kiralama konusuna ayrıntılı biçimde yer verilmiştir. Biz Erbil'de camilerin yanındaki özel yapılmış taziye evlerine, Güney Azerbaycan'da bu amaçla belediyeden kiralanmış çadırlara ve Özbekistan'da ise bu amaçla geçici olarak kullanılan lokantalara şahit olduk.

Ensari bildirisinde, taziye evlerinin oluşmaya başladığını, taziyelerin bu özel evlerde kabul edildiğini, cemaatten evvel Fatiha okunduğunu, yemeklerin komşular tarafından hazırlandığını, meclisteki imamlardan ve *seydalardan* birisinin ölünün ruhuna Fatiha istemesinden sonra Fatiha okunduğunu, taziyeye gelenlere ev sahibinin 'Allah hayrınızı kabul etsin' diye dua ettiğini bildiriyor. Son zamanlarda yapılan bu özel binalarda, sadece erkeklerin taziyesi kabul edilir. Taziye kahvede kabul edilecek ise kahvehane kiralanır. Ayrıca Yenimahalle, Fatih gibi camilerin belirli katları veya bodrumları, bu amaca, hasredilmektedir. Bazen belediyeden caminin yanındaki özel yerler kiralanabilirken, bazen da ölü sahibinin bahçesi bu amaçla kullanılmaktadır. Bingöl'de görülen bu uygulamaya Diyarbakır'daki Bingöllüllerce de uygulanmaktadır.

Bingöl halk kültüründe tabiat olayları ile ilgili inançlar da vardır. Bunlar Allah tarafından yapılmış ilahi uyarılar olarak algılanır. *Çığların* dağlık alandaki insan sesinden oluştuğuna inanılır. *Şimşeğin* oluşması *Yağmur meleğinin* ağzının diğer melekler tarafından tutulduğu için sesi çıkamayan meleğinin sesi *gök gürlemesi* ve şimşeğin çakması şeklinde tezahür eder. Ayın *tutulması*, gökteki yılanların ayı yutmaya çalışması ile izah edilmektedir. Ayı kurtarmak için *teneke* ve *davul* çalınır, silah atılır, *ezan* ve *sala* okunur⁵⁴.

Bingöl halk inançlarının halk takvimi boyutu da vardır. Yağmurun yağacak olması yol etrafındaki toprakların kaymaları ile anlaşılır. Ağaçların erken çiçek açtığı yıllarda yazın sıcak ve kurak geçeceğine inanılır. Küçükbaş hayvanların doymayacakmış gibi otlamaları kıtlık ve kuraklığa yorumlanır. Sonbahara doğru büyükbaş hayvanların neşeli kaçışmaları *karın* yağacağına dalalet eder. Domuzun çok olduğu yıllar karın çok yağacağına ve kışın sert geçeceğine inanılır. *Eşek arıların* çok olduğu yaz mevsiminden sonra kışın sert geçeceğine inanılır. *Kedilerin toprakta yıkanmalarından* sonra dilleri ile yalanmaları yağmur yağacağı şeklinde yorumlanır.⁵⁵

Bingöl'de *dağların öttüğü inancı* vardır. Bu ötüş yaylaya çıkış ve inişte göçerlere uyarı şeklindedir. *Dolu* yağdığına *demir parçası* dolunun önüne atılır, doluya doğru tutulan demir parçasının doluyu yağmura dönüştürdüğüne inanılır. Doğan Karasu'nun eserinde Cemrelerle, Kara Çarşamba gibi *nevruz* dönemleri ile ilgili inanç yüklü bilgiler de vardır.⁵⁶

⁵⁴ Yaşar Kalafat, "Efsaneden Halk İnançlarına Jelmauz / Ay basan Cin", *III. Türk Şöleni*, 17-19 Mayıs 2012 Erzurum. (www.yasarkalafat.info)

⁵⁵ Doğan Karasu, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004.s. 236-240

⁵⁶ Doğan Karasu, *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004.s. 232-235

Sonuç

Zaza halk inançlarını inceleyebilmek farklı donanımı gerektirmektedir. Üç ayrı dil konuşan Zazaların dilleri İranî dillerinden ölü dillerin izlerini taşımaktadır.

Zazalar, sadece Anadolu'da bu üst başlık altında toplanmışlardır. Zaza olarak kabul gören bazı grupların Afganistan'ın kuzeyinden Türklerin meskûn oldukları bölgeden batıya göç ettikleri ve Anadolu'daki yerleşim yerlerine Ak Hunlarla birlikte geldikleri de savunulmaktadır.

Zazaların büyük bir bölümü Sünnî İslam'a mensupturlar. Onlardan da çoğunluk Şafii mezhebine dâhillerdir.

Alevî Zazalar da kendi içlerinde inanç farklılığı gösterirlerken, daha sofistیک bir inanç dairesi oluşturan büyük bir kesimleri İran'da Karakoyunlu Türkmen Kızılbashlığı ile bütünleşmiştir. Bu inanç yapısına mensup olanlardan İran'ın farklı yerlerine dağılmış olan toplumlar da vardır.

Anadolu inanç halitasında Eski Türk İnanç Sistemi'nin izlerini, daha yoğun olarak Alevî inançlı Müslüman kesimde bulabiliyoruz. Anadili Türkçe olmayan Zazalar gibi halk kesimlerinden de Karir Zazalarının halk inançlarında ise bu inançlar çok daha barizdir.

Bu itibarla, tasavvuf ve mitoloji birikimine ilaveten, Zaza halk inançlarını incelemek bölgenin eski ve yeni dillerini bilmeği, dinler ve mezhepler tarihi donanımlı olmayı, bölgenin göçler tarihine vakıf olmayı gerektirmektedir.

Kaynakça

A. Sözlü Kaynaklar

Abidin Öğretmen Bingöl Öğretmen Evinde görevli, Bingöllü 45-50 yaşlarında öğretmen.
Hasan Bektaş Dede, Baba Mansur Ocağı dedelerinden, aydın, bilgili, yardımsever bir kimse.
Lamia Levent, yüksek lisans yapmış araştırmacı, Bingöl Müftülüğünde görevli 35 yaşlarında Bingöllü bir hanım.
Abdurrahman Ensari, Bingöllü, profesör.
Prof. Dr. Bayram Akdoğan

B. Yazılı Kaynaklar

Kalafat Yaşar/Ogan Sinan "Abakan Sempozyumu ve Hakasya Seyahat Notları" *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Mart 2003 S. 195, s. 46-54
Kalafat, Yaşar, *Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnançları II (...)*, Berikan Yayınları, Ankara, 2005.
Kalafat, Yaşar., *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Berikan Yayınları, 6. bs., Ankara 2010.
Kalafat, Yaşar. *Güney Kafkasya / Sosyal Antropoloji Araştırmaları, (Kuzey Azerbaycan- Gürcistan Nahcivan Gezi Notları ve Türk Halk İnançları)* Ankara, 2000, s.198-206.
Kalafat, Yaşar "Efsaneden Halk İnançlarına Jelmauz / Ay basan Cin", *III. Türk Şöteni, 17-19 Mayıs 2012 Erzurum.* (www.yasarkalafat.info).
Kalafat, Yaşar: *Kuzey Afganistan Türkleri (Özbekler-Türkmenler-Hazaralar-Afşarlar-Kazaklar) ve Karşılaştırmalı Halk İnançları*, Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, 1994.
Karasu, Doğan. *Bingöl'de Sosyal ve Kültürel Yaşam*, İstanbul, 2004.